

ЩО ТАКЕ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ?: РЕВІЗУЮЧИ ТЕОРЕМУ О. ПРИЦАКА

Наукову спадщину Омеляна Прицака матеріалізують понад дві тисячі друкованих праць у багатьох галузях гуманітаристики, поважні академічні посади та засновані наукові інституції. Сам професор Прицак найбільше пишався створенням Українського наукового інституту Гарвардського університету і з гордістю говорив, що цей інститут існуватиме, допоки існуватиме Америка. З відстані часу видно також, що присутність України у світовому науковому дискурсі, гарантована цим інститутом, перешкождала її провінціалізації та асиміляції радянським режимом, і в такий спосіб інститут зробив внесок у народження та міжнародне визнання незалежної України 1991 р.

Проте головним спадком для вченого є ідеї. Це їх представляють публікації, академічні позиції та суспільне визнання. Власне, О. Прицак часто промовляв, що місією вченого є саме творення нових ідей, і заохочував молодших колег, як-от мене: «У науці головне – це поставити нову проблему». Йому самому дороговказом слугували слова бельгійського історика Анрі Піренна (1862–1935), які він обрав епіграфом до своєї головної праці «Походження Русі»: «Усі теорії відмирають. Відімере і моя. Однак я вірю, що принаймні зробив один крок до істини».

Тому на пошану пам'яті видатного вченого доречно звернутися до однієї з його важливих ідей, яку він намагався втілити у життя в усіх своїх іпостасях – сходознавця, україніста, патріота, діяча української діаспори. Йдеться про визначення об'єкта/предмета історії України. Воно було виведене у вигляді теореми з розвинутою аргументацією і викладене у двох спеціальних доповідях. Перша з них адресувалася Українській вільній Академії наук у США з нагоди відзначення її 30-ліття 1980 р., а друга була виголошена на Першому конгресі україністів у Києві 1990 р.¹ Доповіді відрізнялися структурою

¹ Обидві доповіді були передруковані разом з передмовою О. Яся, в якій згадувалися також раніші публікації. Див.: Прицак О. Й. Що таке історія України? (вступна стаття О. В. Яся). *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 177–210.

та доказами, але головна ідея була спільна – об'єктом/предметом історії України є минуле не українського народу, а країни, предметно – усіх держав та цивілізацій, які від початку історичного часу були засвідчені на території сучасної України, що на ті часи означало ще Українську РСР у складі Радянського Союзу. Визначені сталі параметри вигідно відрізняли їх від мінливих і непевних контурів минулого українського народу. Щоправда, вони значно розширювали об'єкт історії України, охоплюючи етнічно неукраїнські спільноти та держави, в тому числі ті, що були розташовані на півдні і вважалися ворожими для українців, передусім Кримський Ханат та Османську імперію.

Звернення до цієї ідеї тим більше назріле, що історики її ігнорують, незважаючи на визнання лаврів самого Автора. Минуле України й надалі ототожнюється з минулим українського народу згідно з ідеалом політичної доктрини націоналізму, та ще й в її радянській версії, що приписує головні здобутки українців росіянам. Зокрема, ця схема залишає за межами української історії весь південь до часу його приєднання до Російської імперії. Проголошення незалежності України 1991 р. з покликанням на волю українського народу на самовизначення навіть надало легітимності національній парадигмі, без перегляду місця півдня в минулому країни. На жаль, хибність цієї ідеї довела не наукова дискусія, а спрямована на південь російська агресія від 2014 р., адже вона скористалася загальним нерозумінням півдня в історії України і змогла маскуватися під сепаратистські повстання. Реакція ж з боку українських істориків без належних знань і доступу до автентичних джерел була панічною та спекулятивною ². Тому теорема О. Пріцака, що спеціально наголошує

² Російська окупація Криму та Донбасу слушно спонукає до перегляду історії півдня в історії України. Однак, без звернення до джерел, що походять з півдня, а це передусім мало доступні османські джерела, українські історики кинулися шукати «неконфліктних» відносин між козацькою Україною та тодішнім тюркським півднем. Оця ідея спирається на характерне для радянських часів ототожнення історичних зв'язків із дружбою народів. А ще гірше, що так затуляється причетність українців до розширення своєї етнічної території на півдні. Див.: Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / відп. ред. В. Смолій. Київ : Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2017. 274 с.; Брехуненко В., Грибовський В., Мицик Ю., Піскун В., Сняк І., Тарасенко І. Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII – першій половині XX ст. / за ред. В. Брехуненка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ : Інститут української історіографії та джерелознавства, 2018. 344 с.

на місці півдня в історії України, як ніколи актуальна, себто вона випередила час.

Жодна з доповідей О. Прицака наукової дискусії не викликала. Хіба що історіографія звернула увагу на їхнє місце у науковому дискурсі української діаспори³. По суті ж аргументації мені вже випало зазначити лише, що пропозиція визнати кордони Української РСР географічними параметрами історії України не може бути прийнятною на підставі збігу державних та національних кордонів, тому що цей аргумент відповідає ідеалу національної парадигми, від якої професор О. Прицак прагнув відійти, і тим знецінює усі інші складні і слушні доводи. Так у захисників національної парадигми взагалі зникав предмет для дискусії. До всього, збігу державних та національних кордонів в Українській РСР, як уважав Прицак, не було, адже Крим був русифікований⁴.

Насправді ж теорема О. Прицака заслуговувала на увагу, тому що пропонувала визначити історію України на підставі об'єктивних, наукових критеріїв, а не політичної доцільності чи ще гірше – забобонів. О. Прицак ерудовано переконував у пов'язанні історичної науки з іншими гуманітарними дисциплінами, зокрема, логікою, семіотикою, мовознавством, психологією. В результаті предмет історії України формулювався так:

«...безпристрасна візія історичних процесів, що довели з одного боку до зникну цілої низки цивілізацій, а з другого – до їх інтеграції в українській національній спільнотній цивілізації-державі і є як предметом історії України, так і через неї підметом-предметом всесвітньої історії на даному ареалі»⁵.

Проте доводам професора Прицака не вистачало зв'язності та системності. Найбільше бракувало вивчення ролі свідомості в історії. Зі слушного твердження, що історія вивчає лише свідомих себе людей, випливає, що свідомість як властивість розуму є критерієм людської історії. Проте професор Прицак надав свідомості оціночну характеристику – лише прояву вищого розуму і моралі.

³ Про це див. вступну статтю О. Яся: Прицак О. Й. Що таке історія України? (вступна стаття О. В. Яся). *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 177–184.

⁴ Галенко О. І. Що таке історія України? Що таке Україна в історії? *Спадщина Омеляна Прицака та сучасні гуманітарні науки*. Київ : Аратта, 2009. С. 45–55.

⁵ Прицак О. Й. Що таке історія України? (вступна стаття О. В. Яся). С. 210.

Це привело до цілком хибного висновку, нібито історію творять носії лише вищої політичної свідомості; він їх навіть виділив в особний клас «*homo politicus*»⁶. Власне, наукові зацікавлення самого професора Прицака у кочовиках Євразії, які відіграли дуже помітну роль в історії, а при тому навіть рідко коли володіли писемністю і не знали лінейного часу, мусили б його переконати у помилковості цієї ідеї.

На нез'ясованість стосунку між минулим та свідомістю вказує й ототожнення історії як єдиного об'єктивного минулого з її суб'єктивним баченням («візією»). Непоясненим є вилучення етнічних спільнот з об'єктів історичного дослідження («етнізм не є об'єктом історії»), адже народи останні два століття таки творили держави. Обидва ці спірні положення фігурують у підсумковому формулюванні теореми (майже ідентичному в обох версіях):

«Історія України – це не історія української етнічної маси (етнізм не є об'єктом історії), а міряна лінейним часом багатоперспективна об'єктивна візія минулого усіх типів держав і спільнот, що існували на теперішній українській території в минулому і їх носіїв (еліт), політично свідомих (політичних українців), та перейнятих ними розвинутих цивілізацій»⁷.

Очікувано, що суперечлива аргументація позбавляла теорему переконливості разом із приводом до її обговорення. Проте зазначені прорахунки все ж демонструють, що формулювання об'єкта/предмета історії України на наукових засадах є складним науковим завданням, розв'язання якого залежить від розуміння базових концептів історичної науки, як-от минуле, історичний час, історичний простір, людська свідомість та самосвідомість, суб'єктність в історії, історична наука. Теорема професора Прицака важлива саме тим, що відкриває їх причетність до цієї проблеми. Спроба ж вивести об'єкт/предмет історії України, що пропонується нижче, виростає з аргументів, вже залучених професором Прицаком, і ставить на меті їх упорядкування у систему. Новим для цієї спроби є введення до теореми поняття інформації. Воно дає змогу точніше пояснити взаємозв'язок між свідомістю та історією, адже інформація є продуктом першої і умовою для пізнаваності для другої. Історія пізнавана не лише в міру доступності інформації, а й у міру якості інформації, що виникала і змінювалася з часом.

⁶ Там само. С. 198, 199, 208.

⁷ Там само. С. 209.

Що таке історія?

Історія справді тісно взаємопов'язана з людською свідомістю. Але історія – це не одне й те саме, що люди знають про неї. Історія належить до об'єктивного минулого, яке одне, на відміну від його візій. Зв'язок історії і свідомості полягає в іншому.

Сучасна людина, вихована на усвідомленні лінарного часу, не відчуває різниці між поняттями минулого та історії. Насправді під історією розуміється не будь-яке або усе минуле взагалі, а **по-слідовний, вимірюваний часом і доступний для пізнання процес перемін, який веде до сучасності**. Тому історію логічно називають ще історичним процесом. Таке розуміння минулого правильно відображує світ, що змінюється постійно і безповоротно. Відповідно, метою зацікавлення людства історією є не що інше, як пояснення процесу виникнення сучасності, або, кажучи простіше, – виявлення зв'язку між минулим та сучасним. Цю саму мету висловлює вкорінене у людській свідомості очікування від історії якихось настанов, уроків для сучасності та майбутнього. Самий термін «історія» означав мовою давніх греків «запит, судження». Він і назвав саму науку про минуле і перейшов, як це часто буває, на досліджуваний нею предмет. Простіше кажучи, історія – це пізнаване минуле. Пізнаваність же залежить від наявності та якості інформації, створеної у минулому.

Визнання історії процесом потребує визнання постійності змін, зокрема й мінливості їхніх учасників, що виступають історичними суб'єктами. Вони не існують одвічно і незмінно, а виникають, змінюються, перетворюються, стають частиною інших суб'єктів, породжують декілька інших, нарешті, зникають, але залишаючи свій слід в інших. Так само змінюється з часом інформація, яку творить минуле. Змінюється і доступність цієї інформації.

Мінливість самої історії, як і її суб'єктів та інформації, кидає складний виклик пізнанню історії. За універсальними законами логіки пізнання спирається на аналіз, який ділить реальність на складові і призводить до їх ізольованого, застиглого розуміння. Історики намагаються науковою методою підсилити свою здатність аналітичного пізнання минулого. І звичайно ж історики намагаються синтезувати дані, одержані шляхом аналізу.

На жаль, у невибагливому науковому середовищі, як колишня радянська провінція, а нині незалежна Україна, труднощі пізнання або ігноруються, або на них спекулюють. Для першого підходу саме властиве прийняття одвічності України та українського етносу, як того вимагає доктрина націоналізму та вульгарний патріотизм. Другий є притаманий розквітлій із кінця радянських часів історіографії, себто міркуванням про те, як історики вивчали історію або як мусять вивчати. Жоден із цих підходів нічого не змінює у розумінні власне історії, себто об'єктивного минулого.

Отже, спробуємо визначити суб'єктів історії і з'ясувати, як вони визначають якість інформації. Аксиоматично, **універсальна властивість суб'єкта полягає у здатності до самостійної дії та впливу на інших суб'єктів**. Щоправда, ця властивість може і не проявитися, проявлятися епізодично або ж попросту не залишити по собі свідчень. Але від цього суб'єкт не позбавляється своєї ролі в історії. Тому важливо з'ясувати, що надає суб'єктності і хто є суб'єктом в історії?

Головним діячем історії є природа в усіх її проявах. Інша річ, що історію природи чи то загальної/універсальної історії вивчають природничі науки, а не спеціальна наука.

Людство виникло як творіння природи і таким залишається. **Однак відколи в ході фізичної та розумової еволюції воно навчилося використовувати природу у власних цілях, то саме перетворилося на суб'єкта миротвору та універсальної історії**. Поява знярядь праці стала беззаперечною маніфестацією суб'єктності людства. Однак матеріальні знахідки ще не несуть прямої інформації про людську свідомість. Творіння рук чи інші матеріальні сліди людської діяльності лише опосередковано свідчать про наміри та задуми людей, тому призначення та спосіб ужитку багатьох матеріальних пам'яток минулого неможливо встановити з певністю.

Напряму ж свідомість, себто праця мозку, виражається тільки мовою. Цей засіб самовираження розуму теж розвивався поступово, в міру розвитку самого розуму, що своєю чергою спирався на вдосконалення мови теж, а в кінцевому підсумку – в міру поступу людства, що впливає на мову. Тому великий період часу людство, не маючи мови, не вміло напряму виражати свою свідомість. Лише з часом воно навчилося і розширювало через мову свою здатність відображати та пояснювати світ, висловлювати почуття та думки.

Мовна комунікація між людьми породила вербальну інформацію, особливий тип інформації, що вирізняється насиченістю та багатством змісту. Але вербальна інформація була абстрактною, а тому оберталася лише між мовцями, зберігалася лише в їхній пам'яті і зникала разом з ними. З іншого боку, нетривкість вербальної інформації свідчила про брак потреби самої людини у її збереженні, що притаманна початковій свідомості.

Відколи розум набуває здатності до самосвідомості, себто осмислення себе, людське суспільство якісно змінюється, а вербальна інформація стає головним типом інформації, що обертається в ньому. Самосвідомість приносить людям розуміння власної індивідуальності (сил, здібностей, розуму), оцінку інших індивідів та співвіднесення себе з ними (ідентичність), визначає індивідуальний світогляд, інтереси та цілі, що спонукають до дії. **Самосвідомість перетворює кожен людину на самостійного суб'єкта історії.** Самосвідомість, як виглядає з її відзначених проявів, втілює пріоритизацію людьми саме людських стосунків над відносинами з природою, що стала наслідком інтенсифікації міжлюдської комунікації, зокрема завдяки вдосконаленню мови. Люди усвідомили залежність одне від одного. Також вони усвідомили переміни, що відбувалися з ними та людським оточенням, що зрештою і призвело до появи науки історії, яка вивчає саме людську історію.

Самосвідомість проявилася у вербальній інформації, зокрема у появі даних, що відображали історію. По-перше, це власні імена людей, означення їхніх творінь та дій, себто несли інформацію про **історичних суб'єктів**. Разом з поняттями та власними іменами на позначення природних об'єктів та явищ вони відображають **історичний простір**. По-друге, це спостереження та пояснення перемін, що виявляють один з аспектів самосвідомості – усвідомлення перемін (інакше: історичну свідомість). Переміни розуміються як події, себто фрагменти, довільно виділені у плинному континуумі буття на підставі спостережень та аналізу. Пояснення ж причиново-наслідкових зв'язків між подіями дає приклад синтезу. Оця вербальна інформація про переміни / події відображає **історичний час**.

Отже, самосвідомість, по-перше, задає початок людській історії, а по-друге, породжує інформацію про неї.

Нарешті, властиве самосвідомості **поцінування індивідуальності** пояснює потребу людства у збереженні вербальної інформації, що зумовило винайдення писемності. А оскільки свідомість виражається лише мовою, то без писемності, яка доне-

давня виступала її єдиним носієм, історичний процес теж не проявлявся. Тому **винайдення писемності приймається початковою віхою історичної епохи**. Попередня епоха – доісторична, тому що матеріальні свідчення не дозволяють пов'язати їх із сучасністю.

Писемні джерела несуть невичерпну інформацію про людей минулого. Крім змісту, сама мова писемних джерел додатково дає змогу ідентифікувати їх авторів за мовною та етнічною належністю, їхнім соціальним положенням, духовною культурою, талантами та багато чим ще. При цьому вербальна інформація надається для датування та локалізації за різноманітними ознаками. Універсальність законів логіки дає змогу пов'язувати багаті історичні дані різного походження шляхом логічного аналізу. Словом, **зв'язність та багатство писемних даних про історичні суб'єкти, час та місце походження, незважаючи на фрагментарність, відображують історію людства як єдиний процес**.

Завдяки багатій вербальній інформації в історії знаходиться місце і для тих суб'єктів, які не мали власної писемності, але про яких повідомляли сторонні письменні свідки. Для таких суб'єктів історичне минуле визначається як **протоісторія**, тому що їхня самосвідомість безпосередньо недоступна і піддається лише гіпотетичній реконструкції з допомогою порівняльного матеріалу.

При цьому всупереч поверховій думці (яку, між іншим, часто висловлюють археологи) **писемні свідчення аж ніяк не знецінюють і не замінюють матеріальні**, як-от, зокрема, речі, споруди, твори мистецтва, людські сліди у природі. Матеріальні пам'ятки несуть відбитки як рук людини, так і її розуму і талантів. Оскільки вони є об'єктивними залишками минулого, збережена в них інформація відмінна від абстрактної вербальної інформації писемних джерел. **Матеріальні та писемні свідчення здатні разом творити нові свідчення, яких немає у кожному з цих двох типів джерел**, приміром, ідентифікувати історичну знаменитість за належними їй речами. Закономірно, що зацікавлення в інформації матеріальних свідчень дало поштовх розвитку спеціальних наук (зокрема археології, історії мистецтв) та прикладних досліджень природничих наук. Інша річ, що інформація, яку несуть матеріальні пам'ятки, може бути недоступна без підказок писемних свідчень.

Історія, або історична епоха, охоплює минуле людства, що настає з набуттям самосвідомості, адже це вона перетворила людство на суб'єкт історії, зумовила появу та писемну фіксацію вербальної інформації про людину.

Що вивчає історична наука, або Які бувають носії свідомості?

Історична наука вивчає минуле на підставі інформації про суб'єктів та їхню взаємодію (події).

Із наведеного визначення історії випливає, що визначальним критерієм історичного суб'єкта чи діяча історії є самосвідомість, себто її наявність та індивідуальність/неповторність. Сама по собі якість суб'єкта, або – коротше – суб'єктність, не тотожна його конкретній ролі в історії, яка є оцінковою категорією; історію творили і прославлені «надлюди», і маргінали.

Оскільки самосвідомість індивідуальна, кожна людина є суб'єктом історії, і усі люди разом утворюють клас індивідуальних суб'єктів історії. Самосвідомість є продуктом соціального виховання, і його першим проявом є засвоєння людиною власного імені. Звичайно, свідомість мінлива протягом життя, і так само може змінюватися ім'я людини, що не раз трапляється з видатними особами, а у деяких культурах навіть є нормою.

За всієї індивідуальності самосвідомості людей, можна спостерігати ареальні типи, зумовлені поширенням певних культур. Це пов'язане з тим, що світогляд диктується культурою, відображаючи практичний та духовний досвід взаємодії людини з природним середовищем. **Носії однієї культури стихійно утворюють великі спільноти, відомі як цивілізації.** Хоча цивілізації виникають стихійно, без задуму і мети, єдиної політичної організації, їм притаманна деяка спільність дій, а не раз виробляються й спільні риси ідентичності. Приміром кочові скотарі Євразії заявляли про свою відмінність від осілих людей, називаючи себе людьми, які мешкають за повстяними дверима. Західна цивілізація у процесі географічних відкриттів та колоніальної експансії виробила для решти світу поняття «Сходу» та спеціальне ставлення до нього, відоме як «орієнталізм». Культурна ідентичність часто дуже сильна, в тому числі сильніша за етнічну. Культури відрізнялися, як слушно зауважував професор О. Прицак, і сприйняттям часу. Так, згадані степовики сприймали час циклічно – як послідовність циклів подій, що повторювалися, тоді як в інших розвинулося уявлення про лінійний неповторний час. Степовики лише епізодично володіли писемністю і тому тривалий час перебували у протоісторії. Завдяки широкій спільності людських рис, **цивілізації утворюють один із різновидів колективного суб'єкта історії.**

Цивілізаційні ареали завдяки стихійності були доволі стабільні упродовж тривалого часу. Зміна цивілізаційних ареалів – одне з визначальних явищ світової історії.

Інші колективні суб'єкти свідомо утворювалися з метою певної колективної дії чи взаємодії, зокрема родини, племена, народи, держави, релігійні громади, професійні корпорації, злочинні групи. Колективні суб'єкти виробляють особливі колективні ідентичності, що відповідають цілям об'єднання, зазвичай досить обмеженим. Тому окремі індивіди, як правило, належать до декількох колективних спільнот одночасно, приміром до родини, етносу, політичної партії чи електорального поля, держави.

Колективні суб'єкти, які виробляють власну внутрішню організацію, здатні впливати на широкий сегмент самосвідомості індивідів. Так, вирізняються впливовістю **релігійні громади**, що об'єднують послідовників певних релігій та притаманного їм світогляду. Впливовим колективним суб'єктом також є **держава**. Хоча держава формально має одну мету – безпеку, для її виконання вона виробляє дуже складну внутрішню організацію з численними функціями. Держава цілеспрямовано справляє вплив на самосвідомість, включно із ідентичністю та світоглядом, конструюючи та утверджуючи, зокрема силою, власну ідеологію, себто ідеї лояльності до держави. Історична пам'ять не раз стає складовою ідеології, тому саме держави виступали одним із головних творців інформації історичного змісту. У досекулярну епоху до державної ідеології належала також релігія. І навпаки, релігія іноді давала поштовх для утворення держав, як це часто бувало в ісламській цивілізації. Доктрина націоналізму, яка останні два століття впливає на світогляд та ідентичність етнічних спільнот, також була інкорпорована у державні ідеології.

Колективні суб'єкти історії, такі як цивілізації, релігійні громади та держави, що сильно впливали на самосвідомість людей, логічно виявилися і найвпливовішими діячами в людській історії. Основний масив писемних свідчень також завдячує їм, особливо державам, адже вони потребували документування численних державних функцій, обслуговування права та ідеології. До того ж вони існували упродовж тривалих проміжків часу і займали великі території. Отакі великі і краще відображені у джерелах (писемних та матеріальних) суб'єкти історії дають змогу простежити історичний процес у його просторових та часових зв'язках. Тому вони виступали і виступатимуть основними суб'єктами людської історії та відповідно об'єктами для історичної науки.

Об'єкт історії України: територія, етнос, держава?

Під назвою «Україна» передусім розуміється країна. Але назва «Україна» має декілька значень – географічної назви, національної території українців, декількох історичних держав. Кожен з об'єктів, відомих під цією назвою, має мінливі виміри часу, простору та свідомості.

Назва «Україна», відома з кінця XII ст., початково стосувалася географічного ареалу, а саме земель Русі, що прилягали з півночі до степів Північного Причорномор'я. Степи та узбережжя Чорного моря, що розташовувалися на південь та схід від Русі, до України тоді не належали. У помонгольський час південний кордон України посувався у бік Чорного моря, досягнувши 1954 р. своєї межі включенням Кримського півострова до складу Української РСР. Водночас за радянського режиму деякі території України відійшли до Російської Федерації і були русифіковані, зокрема Подоння та Прикубання. Мета російської війни проти України полягала у відторгненні усього півдня, колонізованого українцями у помонгольський час.

Попри усі територіальні зміни Україна донині зберігає своє традиційне значення прикордоння. Чорне море слугує природним кордоном України на півдні. З іншого боку, завдяки Чорному морю, сполученому з Середземномор'ям, Україна є окраїною Середземномор'я. Нарешті, український степ є крайнім західним кутом Євразійського Степу. Тому у сучасному публічному дискурсі Україна уявляється не стільки окраїною Русі, скільки перехрестям між Сходом та Заходом, або між Європою та Азією.

Географія, безперечно, впливає на людей. В окреслених ареалах також зручно простежувати тяглість історії. Проте **територія не може бути самостійним об'єктом чи предметом історії, оскільки не є носієм свідомості**. Власне, територію України визначила не географія, а присутність українців, хоча вони й вивели своє національне ім'я від географічної назви – України (утім, це сталося пізно, лише у XIX ст.). Територія України мінлива, причому залежно від української національної території. Отже, в ролі географічної території Україна не може виступати об'єктом/предметом історії України. Популярні навіть у підручниках з історії покликання на нібито «українські землі», що входили до складу кількох держав,

неприпустимо проєктують сучасні кордони України у минуле. Щогірше, вони нищать суть української історії, що полягала у розширенні національної території, себто перетворенні «неукраїнських земель» на «українські», якщо для зрозумілості послуговуватися цією термінологією.

Український народ належить до класу колективних суб'єктів людської історії. Українці навіть реально довели свою суб'єктність, визначивши територію України з доміантними елементами свідомості її населення (самоназва, мова, культура), а зрештою утворили декілька держав, зокрема й сучасну суверенну Українську державу. Цілоком логічно незалежність і проголошувалася від імені українського народу та на здійснення його права на самовизначення. **До проголошення незалежності України 1991 р. український народ виступав єдиним можливим об'єктом історії України.**

Проте етнос, як усі історичні суб'єкти, має мінливі характеристики свідомості (мова, культура, суспільна організація). Український етнос навіть мав ще й декілька самоназв (*русь, козак, українець*). Усі етноси формуються поступово, тому часо-просторові виміри історії етноса та країни, яку він утворив, ніколи не збігаються. В українців на додаток була, як зазначалося, ще й дуже мінлива територія. Нарешті, етнічна історія виключальна/ексклюзивна. Тож оскільки на одній території перебувають у різний час та й одночасно різні історичні суб'єкти, то ототожнення етнічної історії з історією країни наводить на примітивні та хибні трактування. Словом, **історія українського народу не тотожна історії України.** Історія українського народу виявляє і пояснює витоки культурної специфіки українців, формування їхньої етнічної свідомості та спільні дії, що зрештою призвели до утворення сучасної держави, яка реалізувала право на суверенітет. Звичайно, український народ залишається суб'єктом історії і після здобуття незалежності, адже його етнічна свідомість зберігається. Російська агресія проти України ще й предметно кинула виклик українській етнічній свідомості. Очевидно, що історія українського народу також охоплює історію українців за межами України.

Утворення сучасної Української держави 1991 р. шляхом проголошення незалежності Української РСР не лише реалізувало право українців на суверенітет та самовизначення, а й створило новий історичний суб'єкт. Ним став «народ України», себто все населення країни, незалежно від етнічної належності. Для цієї

спільноти об'єднувальним елементом самосвідомості стала громадянська свідомість нової держави. Це вже інше питання, що ця свідомість нині далеко не відповідає громадянським ідеалам демократії, яку Українська держава проголосила своїм політичним ладом. Як і все в історії, нова свідомість утверджується в Україні поступово. Але її наявність у критичної маси населення країни доводиться хоча б збереженням держави, всупереч агресії сусідньої Росії.

Незалежність України якісно змінила також український народ, який дістав суверенітет та власну державну організацію. Суверенітет дає змогу спільноті діяти виключно у власних інтересах. Державність є вищою формою суспільної організації, що має найбільший потенціал для колективної дії. Отже, коротко якісну перемену можна сформулювати як перетворення українського народу з етнічної спільноти на державну націю. Знов-таки, це перетворення є теж тривалим процесом, при тому без певного плану та гарантій успіху, але якісна перемена не улягає сумніву. Подальша доля українців нерозривно пов'язана з Українською державою.

Названі якісні зміни людського суспільства на території України, зумовлені проголошенням незалежності 1991 р., і роблять сучасну Українську державу новим об'єктом історії України.

Українська держава як об'єкт історії має свої виміри. Простір відповідає території держави на момент її утворення, тим більше що в цих кордонах Україна здобула міжнародне визнання. Історичний час веде свій відлік від першої писемної згадки про цю країну та її людей. Свідомісний вимір включає усіх людей, спільноти та цивілізації, які були засвідчені на території України в історичний час. Інакше кажучи, **історія України вивчає історичне минуле людства на території сучасної Української держави.**

Схема історії України

З'ясування параметрів історії України дає можливість побачити її загальну схему, попри всю її мінливість. Власне, тривала присутність на території України трьох цивілізаційних ареалів рельєфно задає її хронологію і загальний напрям еволюції.

Три цивілізаційні ареали відповідали ландшафтним зонам, що у доіндустріальну добу визначали господарську діяльність та культуру населення. Степи з лісостепами належали кочовим скотарям

Євразії. На березі Чорного моря були розташовані колонії та держави цивілізованих народів Середземномор'я, що зберігали зі своєю батьківщиною зв'язок по морю. Північні ліси слугували початковим ареалом розселення землеробів-слов'ян, які справедливо вважаються предками українців.

Названі ареали у різний час вступили в історичну добу. Першими це зробили степовики завдяки навалі киммерійців та скіфів на держави за Кавказом – Урарту, Ассирію, царства Малої Азії. Киммерійців першими було згадано письмово 714 р. до н. е., хоча зображення степової кавалерії з'явилися ще у попередньому IX ст. до н. е. Скіфи, як виглядає зі свідчення «батька історії» Геродота, мали власну державність: Скіфія була типовою степовою імперією. Надалі одних степовиків змінювали інші. Степовики, щоправда, тривалий час не знали писемності, тому довго перебували у протісторії.

Власне історична доба України розпочинається з давніх греків, які принесли писемність до своїх колоній на берегах Чорного моря. Найранішою відомою на сьогодні писемною їх пам'яткою вважається лист на оливному згортку, знайдений на острові Березань і датований кінцем VI ст. до н. е. У документі йдеться про майнову суперечку, що стосувалася власності на раба.

А ось писемність на території майбутньої Русі відома лише з початку X ст. Це поручення Київської юдейської громади за свого одновірця, який подався збирати благодистину на виплату боргу. За усіма наявними ознаками, цей документ було складено ще за хозарського правління у місті.

Утворення ж Русі, з якого традиційно розпочинається історія України, відбулося через півтори тисячі років після її фактичного початку степовиками та греками. Це ті півтори тисячі років історії України, від яких українці самі відмовляються. Причому йдеться про історію півдня країни. Тож не дивно, що саме сюди, де слабша пам'ять про належність Україні, і націлена теперішня російська агресія.

Період існування Русі до монгольського завоювання утворює другий період історії України, коли її представляли три цивілізації. Попри конфлікти, про які джерела аж ніяк не мовчать, кордони між цими цивілізаціями залишалися стабільними.

Монгольське завоювання XIII ст. задало початок третьому періоду в історії України. Справа у тому, що, зробивши знекровлену

Русь частиною Монгольської імперії, самі монголи втягнули її у політичне середовище степової Євразії, всупереч цивілізаційним кордонам. Тим самим відкрилася взаємодія усіх цивілізацій, які існували на території України. Провідною її рисою було засвоєння предками українців культури степовиків, включно з воєнною, політичною, господарською, побутовою, і нові знання та навички відкрили перед ними можливість колонізації степу. Козацтво являє собою один із найпомітніших результатів цієї взаємодії. З послабленням та розпадом монгольського миру український степ став метою експансії сусідніх осілих держав, що посувалася значною мірою завдяки праці та подвигам предків українців і саме тому в результаті привела до розширення української етнічної території. Включення в експансію Москви відбулося лише завдяки приєднанню України по Хмельниччині і тому теж не зупинило української колонізації. Передання Криму Українській РСР 1954 р. для його господарської колонізації – наочне тому підтвердження. Отак українці й заселили та освоїли територію, на якій виникла сучасна Українська держава.

Більше того, славу «європейської житниці» Україні (незважаючи на належність Російській імперії та СРСР) принесла саме українська колонізація степу. З іншого боку, колонізація таким чином пов'язала Україну з Європою і, отже, дотепер визначає цивілізаційний вибір країни. Тому розширення об'єкта історії України аж ніяк не применшує ролі українців у світовій історії, а навпаки, краще демонструє її.

Висновок

Теорема професора О. Прицака про об'єкт/предмет історії України запропонувала в ролі вимірів територію та історичний час Української РСР. Незважаючи на непереконливу аргументацію цієї теореми, передусім помилкове пояснення ролі свідомості в історії, ці параметри збігаються з теперішнім об'єктом/предметом історії України, яким стала незалежна Українська держава, утворена 1991 р. Отже, ця теорема випередила час і слугує одним із проявів наукової інтуїції професора О. Прицака.